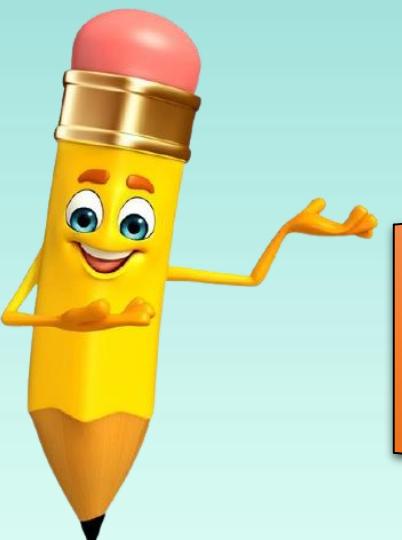

ધોરણ - ૮

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - ૫

અંગ્રેજ શાસન સમયની
શિક્ષણ અને સમાજ વ્યવસ્થા

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

- (1) ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેએ અંગ્રેજ સરકારને કયો કાયદો ઘડવા સૂચન કર્યું?
- ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેએ અંગ્રેજ સરકારને ફરજીયાત પ્રાથમિક શિક્ષણનો કાયદો ઘડવા સૂચન કર્યું.
- (2) ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરે કયા વિદ્યાલયની સ્થાપનામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો?
- ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરે કન્યાઓ માટેની વિદ્યાલયની સ્થાપનામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો.

(3) ગાંધીજીના મત મુજબ પ્રાથમિક શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ કેટલાં વર્ષનો રાખવો જોઈએ?

➤ ગાંધીજીના મત મુજબ પ્રાથમિક શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ 7 વર્ષનો રાખવો જોઈએ.

(4) દુર્ગારામ મહેતાએ કઈ સંસ્થાની સ્થાપના કરી?

➤ દુર્ગારામ મહેતાએ ઈ.સ. 1814 માં સુરતમાં માનવધર્મ સભાની સ્થાપના કરી.

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

(1) સર સયાજુરાવ ગાયકવાડ અને તેમનાં પત્ની દ્વારા શિક્ષણના ફેલાવા માટે શું
પગલાં ભરવામાં આવ્યાં ?

- વડોદરાના મહારાજા સયાજુરાવ ગાયકવાડે પોતાના રાજ્ય વડોદરામાં ઈ.સ.
1901માં મફત, ફરજિયાત અને સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણની જોગવાઈ કરી.
એટલું ૪ નહિ બે વિદ્યાર્થીઓને વિદેશની યુનિવર્સિટીમાં ભણવા જવા માટે
શિષ્યવૃત્તિની શરૂઆત કરી. તેમનાં પત્ની ચિમનાબાઈ ગાયકવાડે દલિત
વિદ્યાર્થીને વિદેશની યુનિવર્સિટીમાં ભણવા જવા માટે શિષ્યવૃત્તિ આપતો કાયદો
કર્યો.

(2) ગાંધીજીના મતે સાક્ષરતા એટલે શું ?

➤ તેમના મતે સાક્ષરતા એ શિક્ષણનો અંત કે પ્રારંભ નથી, તે તો માત્ર એક સાધન છે કે જેના દ્વારા પુરુષો અને લ્લીઓને શિક્ષિત કરી શકાય છે. સાક્ષરતા કે અક્ષરજ્ઞાન એ સ્વયં શિક્ષણ નથી.

(3) વુડના ખરીતામાં શિક્ષણસંબંધી કઈ-કઈ ભલામણો કરવામાં આવી ?

➤ 1854માં વુડના નીતિપત્ર (ખરીતો) દ્વારા ભારતમાં ભારતીય શિક્ષણ-પ્રણાલીને બદલે યુરોપિયન શિક્ષણ-પ્રણાલી અપનાવવા જણાવ્યું. દરેક પ્રાંતમાં યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરવા, અલગ શિક્ષણખાતાની રચના કરવા, સરકારી કોલેજ અને શાળાઓની જાળવણી કરવા, ખાનગી શાળાઓને સરકારી

અનુદાન આપવા, શિક્ષકોની તાલીમ માટે તાલીમી સંસ્થાઓ શરૂ કરવા, ધંધાદારી કે વ્યવસાયી શિક્ષણનો વ્યાપ વધારવા, દરેક તાલુકામાં પ્રાથમિક અને જિલ્લામાં માધ્યમિક શાળાઓ સ્થાપવા અને સ્ક્રી-શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવા ભલામણો કરી. તેની સાથે-સાથે શિષ્યવૃત્તિઓની પણ જોગવાઈ કરી.

(4) મહારાષ્ટ્રમાં વિવિધ સુધારકો દ્વારા કન્યાશિક્ષણ માટે કયા-કયા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા ?

► મહારાષ્ટ્રમાં મહાદેવ ગોવિંદ રાનકે અને તેમનાં પત્ની રમાબાઈ રાનકેએ કન્યાશાળાઓ અને વિધવાઓ માટેની શાળાઓની સ્થાપના કરી. મહારાષ્ટ્રમાં જ અગ્રિમ સુધારક જ્યોતિરાવ ફૂલે અને તેમનાં પત્ની સાવિત્રીબાઈ ફૂલેએ પણ કન્યા-કેળવણી અને વિધવાઓની કેળવણી માટે પ્રયત્નો કરી શાળાઓની સ્થાપના કરી. મહારાષ્ટ્રમાં જ મહારાષ્ટ્ર કર્વેએ ઈ.સ. 1916માં સ્ત્રીઓ માટે અલગ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી.

પ્રશ્ન : ૩ ટ્રેક નોંધ લખો :

(1) બ્રહ્મોસમાજની પ્રવૃત્તિઓ

➤ બ્રહ્મોસમાજના પ્રયત્નોથી ઈ.સ. 1829 માં વિલિયમ બેન્ટિકે સતીપ્રથા વિરુદ્ધ કાયદો કરી તેના પર પ્રતિબંધ ફરમાવ્યો અને સદીઓ જુના આ મોટા અનિષ્ટોને દ્વર કર્યો. બ્રહ્મોસમાજના પ્રયત્નોથી જ ઈ.સ. 1839 માં ‘નરબલિ પ્રથા’ અને બાળકીને દ્વધપીતી કરવાની પ્રથા વિરુદ્ધ કાયદા કરવામાં આવ્યા.

(2) વિધવાવિવાહ

- મધ્યકાલીન ભારતમાં પતિના મૃત્યુબાદ વિધવાઓને પુનઃલગ્નની છૂટ મળતી ન હતી તે સમયમાં આર્થિક ઉત્પાદનનું કાર્ય પુરુષો કરતા હતા. આવા પુરુષોનું મૃત્યુ થતાં વિધવા માટે જીવન જીવવું જ મુશ્કેલ થઈ જતું આ દુર્દીશા દૂર કરવા મહિલાઓને શિક્ષણ આપવું. તેઓને આર્થિક રીતે પગભર કરવી અને પુનઃલગ્નની છૂટ આપવી અત્યંત આવશ્યક હતી.
- રાજારામ મોહનરાય અને ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર જેવા સમાજ સુધારકોએ વિધવા વિવાહ માટે પુસ્તકો યોપાનીયા છાપી લોકોને જાગ્રત કર્યા.

- મહારાષ્ટ્રમાં મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, રમાબાઈ રાનડે, જ્યોતિરાવ કુલે, મહાશિ કર્વે વગેરેએ ઝુંબેશ ચલાવી.
- ગુજરાતમાં નર્મદ, કરસનદાસ મૂળજી મહિપતરામ રૂપરામ, દલપતરામ વગેરેએ પણ બાળલઙ્ણ અને વિધવા વિવાદની મનાઈ વિરુદ્ધ આંદોલનો ચલાવ્યા.

(3) રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શિક્ષણ અંગેના વિચારો

➤ તેઓ પ્રખર પ્રકૃતિવાઈ હતા. વિદ્યાર્થીઓને ભારતીય વિચારધારા અને સાંસ્કૃતિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન આપવાના મતના હતા. પ્રકૃતિના ઘનિષ્ઠ સાનિધ્યમાં જુદી જ્ઞાન મળી શકે તેમ તેઓ પ્રકૃતિમૂલક શિક્ષણના હિમાયતી હતા. તેમના મતે શિક્ષણ એ બાળકના સર્જનાત્મક વિકાસ કરી શકે તેવું હોવું જોઈએ. તેઓ માનતા કે શિક્ષણની કઠોર શિસ્તથી બાળક મુક્ત હોવું જોઈએ અને બાળકની કલ્પનાશક્તિ અને

કુતૂહલવૃત્તિ વિકસે તેવી શિક્ષણ-વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.
બાળકોમાં સંગીત, અભિનય તેમજ ચિત્રકળાની યોગ્યતા અને
નીતિમત્તા, આધ્યાત્મિકતા જેવા ગુણો વિકસે તેના હિમાયતી
હતા. શિક્ષકમાં બાળકોનો મનોવૈજ્ઞાનિક વિકાસ કરવાની ક્ષમતા
હોવી જોઈએ તેવું પણ તે માનતા.

(4) સ્વામી વિવેકાનંદનો ઉપદેશ

તેમણે તે સમયના પ્રચલત સામાજિક ફૂષણો તથા ધાર્મિક કિયાકાંડોનો સખત વિરોધ કર્યો. તેમણે સમાજસેવા અને સમાજ-સુધારણાનો ઉપદેશ આપ્યો. તેઓ સ્પષ્ટ માનતા હતા કે, જે ધર્મ કે ઈશ્વર વિધવાનાં આંસુ લૂછી શકે નહિ અથવા નિરાધાર બાળકોનાં મુખમાં રોટીનો ટુકડો મૂકી શકે નહિ, તે ધર્મ કે ઈશ્વરમાં હું માનતો નથી. તેઓ કહેતા કે “પહેલાં અજ્ઞ પછી ધર્મ.” તેઓ મનુષ્ય માત્રમાં ઈશ્વરનાં દર્શન કરતા હતા. તેમના મત મુજબ “માનવસેવા એ જ પ્રભુ સેવા છે.”

તેઓ યુવાનોને કહેતા કે ઉત્તિષ્ઠત, જાગ્રત, પ્રાપ્ય વરાન્નિબોધત ।
‘ઉઠો, જાગો અને ધ્યેયપ્રાપ્તિ સુધી મંડ્યા રહો.’ તેમની વાણીમાં
દહાપણાનું ઉંડાણા, અનુભવનો નિચોડ અને શાબ્દોની તાજગી જોવા મળે
છે. તેઓ નવી વિચારધારાના પ્રતીક અને ભવિષ્ય માટે એક મહાન
શક્તિના સ્થોત બન્યા.

પ્રશ્ન : 4 નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર લખો :

- (1) ભવ્યએ ગાંધીજીના કાર્યકરોની યાદી તૈયાર કરવાની છે.
નીચેનામાંથી કોણો સમાવેશ તે નહિ કરે ?
- (A) પૂર્ણમાબહેન પકવાસા
(B) જુગતરામ દવે
(C) દુર્ગારામ મહેતા
(D) ઠક્કરબાપા

(2) અંગ્રેજોના આગમન પહેલાંના ભારતીય શિક્ષણમાં નીચેનામાંથી
કઈ બાબતનો સમાવેશ થશે ?

- (A) વિષયવાર પાઠ્યપુસ્તકો
- (B) મૌખિક શિક્ષણ**
- (C) તાલીમ પામેલ શિક્ષકો
- (D) દરેક ધોરણ માટે અલગ વર્ગાંડ

(3) ભારતની જૂની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ ઘટવા પાછળ કયાં કારણે
તમે જવાબદાર ગણશો ?

- (A) અંગ્રેજીના જાણકારને નોકરીમાં અગ્રતા**
- (B) અંગ્રેજો દ્વારા રોજગારીની તકોમાં વધારો
- (C) ખેતીનો વિકાસ
- (D) કન્યાશિક્ષણ વિરુદ્ધ કાયદો ઘડવામાં આવેલ

પ્રશ્ન : 5 જોડકાં જોડો :

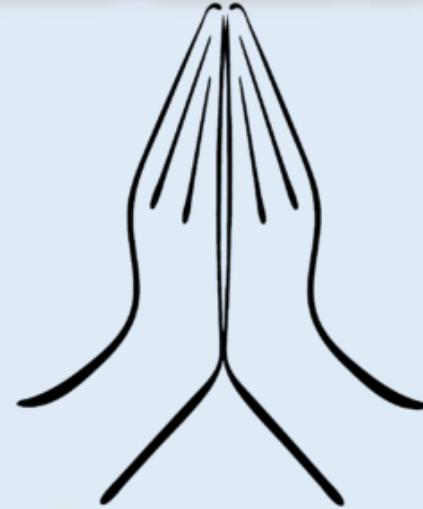
આ

- (1) એલેક્ઝાન્ડર ડિક્ક
- (2) દયાનંદ સરસ્વતી
- (3) ડી. કે. કર્મચારી
- (4) કેશવ ચંદ્ર સેન
- (5) જોનાથન ડંકન

બુ

- (A) સ્થીઓ માટેના વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના
- (B) 'સોમપ્રકાશ' સામયિક દ્વારા સુધારણા-જુંબેશ
- (C) લગ્નવય સંમતિધારો
- (D) બનારસ સંસ્કૃત કોલેજની સ્થાપના
- (E) લાહોરમાં એઝ્લો વૈદિક કોલેજની સ્થાપના
- (F) પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓની સ્થાપના

THANKS

FOR WATCHING